

הפריפריה בעולם של עבודה מרחוק בין אילוצים גיאוגרפיים להזדמנויות כלכליות

1. מבוא

פריפריה היא מושג שמשמש, הן בהקשר סוציולוגי והן בהקשר הגיאוגרפי, לצורך תיאור של שוליות (גוטוין 2014). שוליותה של הפריפריה מוגדרת, בישראל ובעולם, על-פי מדד פריפריאליות אשר משקלל משתנים כגון נגישות לתעסוקה, תרבות, בריאות וכיו"ב, וכן על-פי מידת קרבתה או נגישותה אל אזורים מרכזיים יותר. ברם, במהלך מגיפת הקורונה חלק מהיתרונות והחסרונות המהותיים לכאורה של הפריפריה ושל המרכז נשחקו עקב הסגירה המלאה או החלקית של אתרי התכנסות – אם מטעם צו חוקי ואם מתוך חשש של התושבים מפני התקהלויות, וכן עקב המעבר לעבודה מרחוק, ככל שהדבר התאפשר.

בכך התברר כי הנגישות לתעסוקה האיכותית של המרכז אפשרית עבור אליטה גלובאלית של עובדי שירותים מדידים ועיתירי ידע (Skilled Scalable Services או SSS, Althoff et al. 2021) גם ללא העלות הגבוהה של מגורים בתחומם – הן מבחינת עלות הנדל"ן והן מבחינת איכות הדיור שזמינה בעיר צפופה וסואנת, לצד איבוד חלק ניכר מיתרונותיה של העיר הגדולה בתנאים של סגר. מחקרים ראשוניים שנעשים בימים אלו מצביעים על מגמה של פרבור, אותה הם מקשרים עם התופעות המנויות לעיל (למשל, Liu & Su 2021, Althoff et al. 2021), אשר בהתאמה עם הספרות עד כה, יובהר להלן כי לא רק שאינם מחזקים את הפריפריה החברתית והגיאוגרפית, אלא אף מחלישים אותה (Liu & Su 2021).

בעבודה זו תיבחן המציאות המתוארת לעיל כחוליה במגמה הגלובאלית להתכנסות של העוצמה הכלכלית הגלומה בשוק העבודה עתיר הידע בערים ואף במדינות העשירות, תוך נדידה של ענף הייצור והחקלאות למדינות מתפתחות המרוחקות גיאוגרפית וכלכלית. הגלובליזציה של פס הייצור, אשר נפגעה אף היא כתוצאה מהמגבלות שחייבה הקורונה, עוברת למעשה לשלב הבא בה, אשר בו לא רק הייצור הפיזי של מוצרים מועד למיקור חוץ אל מחוץ לעיר ולמדינה הצורכת אותם, אלא גם השירותים, אשר במקרים רבים מבוססים על תקשורת מקוונת אשר אינה מחייבת קירבה פיזית בין הצדדים. להלן תיבחן השפעתו האפשרית של מצב עניינים זה על הפריפריה הגיאוגרפית והחברתית, אשר מצד אחד עולה יכולתה להציע מגורים משתלמים לעובדי ענף השירותים העירוני, ומצד שני היא הנפגעת העיקרית מהמגמה לצמצום משמעותית את היקף הפעילות הכלכלית שהקיפה את סביבת הצווארון הלבן כגון הסעדה, הסעה, בידור וכיו"ב, וכן על מגזר הייצור, אשר נדד מכבר לפריפריה המקומית (ברמת המדינה) והעולמית (מדינות מתפתחות).

2. הפריפריה בסדר היום הניאו-ליברלי

בשיח הציבורי והאקדמי ניתן למצוא התייחסות אל מושג הפריפריה ועל מקומה ביחס ל"מרכז" למרכז, על שני רצפים – כמות וצפיפות האוכלוסייה מחד, ועוצמה כלכלית מאידך. מייקינס-ווד (2003) מראה כי הן ברמה המקומית-מדינית והן ברמה הגלובלית, הצמיחה הכלכלית של חברות קפיטליסטיות מחייבת זליגה של פעילות העסקית החוצה, שהרי ללא זליגה זאת הכמות הסופית של יצרנים וצרכנים בתחומי המדינה או המחוז מאטה ואף מונעת את המשך הצמיחה. הפריפריה הוגדרה, אם כן, כיעד הבא של הפעילות העסקית שמקורה בעיר הגדולה.

לעיתים הפריפריה של המערכת הזאת "נבלעת" ומשתלבת בתוככי המערכת הגלובאלית של ייצור וסחר גלובאליים באופן שמאפשר לה להנות מפירותיהם, אולם לרוב היא נותרת בשוליים. שוליות זו מעלה את שאלת ההגדרה המהותית של פריפריה, לפיה, לדברי גוטוין, המרחב הפריפריאלי הוא כזה משום "תולדה של נתונים מרחביים קשיחים", כנגד הגישה ההיסטורית-פוליטית, המחפשת את הסיבה להיות מקום פריפריאלי או מרכזי בהחלטות מדיניות שהתקבלו לאורך השנים. החלטות אלו, לדעת גוטוין, משקפות אימוץ של מדיניות כלכלית נאו-ליברלית, אשר מפסיקה או למצער מצמצמת הלכה למעשה את התערבות המדינה בכלכלה, ומאפשרת לכוחות השוק לחזק או להחליש מקומות שונים בהתאם ליתרונותיהם היחסיים בנקודת זמן נתונה. התוצאה המתבקשת מאליה היא התחזקות של המרכזים העירוניים שהיו חזקים יותר מלכתחילה, כפי שהתרכזות אוכלוסיית ישראל ועושרה באזור גוש דן בעשורים האחרונים ממחיש.

בראייה גלובלית, התהליך כרוך הן היסטורית והן כיום בזליגה של הון ושל פעילות תעשייתית אל עבר המדינות המתפתחות (Zeihan 2016): ללא התערבות מדינתית מקומית, נוצר תמריץ עבור בעלי ההון להשקיע את הוןם בעולם המתפתח אשר הציע תשואה גבוהה יותר עבור השקעתם. ראשיתו של התהליך, לדעת זייהן, הוא בהיווצרות עודפי הון זמין להשקעה בקרב בני דור הבייבי-בום האמריקאי, אשר החל לזלוג אל עבר העולם המתפתח ולפתח בו את התעשייה המסורתית, תוך גריפת תשואה עודפת עקב עלויות העבודה והשינוע הזולים (Ibid., p. 122). בכך למעשה החליפה התעשייה המזרח-אסייתית את המפעלים התעשייתיים – וכן את העורך החקלאי – אשר התקיימו בפריפריה הגיאוגרפית והחברתית של המדינות המפותחות.

לסיכום ניתן לקבוע כי גם אם הפריפריה היא אינה הגדרה מהותנית, אלא תולדה של מדיניות ושל התפתחות של תנאים כלכליים במקום ובזמן נתונים, הרי שבתוצאה הסופית יש לחזור אליה: פריפריה היא אזור שאיננו מרכזי עבור הפעילות הכלכלית, הן ברמת המדינה והן ברמה הגלובלית, יהיו הסיבות לכך אשר יהיו. ללא התערבות מדינתית בה, מצויה הפריפריה בנחיתות לעומת האזורים המפותחים יותר, וככל שלא מתרחש שינוי שמקורו בכוחות השוק – למשל, הפיכה של נתיב סחר מסוים למרכזי או עלייה בביקוש למוצרים שממופקים או מיוצרים באזור מסוים – היא נידונה להישאר כזאת. כתוצאה, נותרת הפריפריה ענייה יותר במשאבים ובהזדמנויות כלכליות, מה שבתורו גורם לירידה בעלויות בה מבחינת נדל"ן, מחייה ופעילות כלכלית. אם עד כה ירידה זו תורגמה לעמדה תחרותית יותר עבור הון שמושקע בתעשיות מסורתיות, הרי שעם משבר הקורונה המצב עשוי להיות שונה.

3. העבודה מרחוק והעיר הגדולה

המעבר לעבודה מרחוק למעשה האיץ מגמה קיימת של עלייה באחוז המשרות אשר יכולות ואף מתבצעות בפועל מרחוק (איור 1). הסגרים הרבים, וכן העלייה בדרישה לשירותים מקוונים, החל ממסחר, שיווק ופגישות (חינוכיות, עסקיות וכיו"ב) וכלה בסייבר ובמגמות קיימות של אוטומציה, יצרו היצע הולך וגדל של משרות שכאלו. ברם, עיון באיור להלן מראה כי גידול זה התרחש בעיקר במרחב העירוני הצפוף – אשר בו היו מרוכזות מלכתחילה התעשייה עתירת הידע.